

С. О. Біла

ПРОЕКТИ ПРОГРАМ СТРУКТУРНОЇ ПЕРЕБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.: аспекти їх суспільної ефективності

У статті досліджуються та аналізуються концептуальні засади розробки проектів програм структурної перебудови економіки України в період трансформаційних перетворень. Розкривається ступінь відповідності структурних реформ вимогам часу, рівень їх орієнтації на прогресивний розвиток українського суспільства.

Світова теорія і практика переходу економічних систем до нового якісного стану їх розвитку доводить необхідність дієвих заходів державного управління цим процесом. Особливої актуальності це питання набуває в Україні. Загальновідомо, що структурна трансформація промислового комплексу, приватизаційні процеси, земельна реформа, удосконалення фінансової системи та впровадження комплексу інституційних реформ є загально визнаними перспективами соціально-економічного розвитку нашої держави. Останнім часом все більше науковців, експертів з питань економічної політики та політичних діячів наголошують, що за умов недосконалого ринку державний вплив на реформування суспільних відносин та активізацію економічних перетворень має неухильно посилюватися. Поєднання регулятивних і правоохоронних заходів державної політики із загально визнаними у світі нормами існування демократії формує характер такого впливу, створює сприятливі умови для прискорення реформ, становлення сучасної соціально зорієнтованої економічної системи.

Одним з механізмів практичної реалізації впливу держави на соціально-економічний розвиток країни є розробка прогнозів та програм. Останнє має не тільки велике теоретичне, а й практичне значення, оскільки саме державні програми визначають стратегію розвитку всіх сфер життя країни (а в кінцевому підсумку – і майбутнє кожного громадянина). І це стосується насамперед програми структурної перебудови економіки України.

На початку ХХІ ст. проблема еволюції концептуальних засад і стратегічних пріоритетів, що визначалися у проектах Програм структурної перебудови економіки України, набула особливої актуальності.

© С. О. Біла, 2005

Дослідженнями у цьому напрямі займалися такі відомі українські вчені-економісти, як О. Алимов, В. Геєць, Н. Гончарова, В. Ємченко, Ю. Архангельський та ін. При цьому у працях цих науковців головні акценти було зроблено на тому чи іншому проекті програми структурної перебудови. Однак, на нашу думку, більш важливими є порівняльний аналіз основних положень існуючих проектів програм структурної перебудови економіки України, виокремлення їх стратегічних пріоритетів, співставлення останніх із загальносвітовими стандартами розвитку.

Метою статті є науковий аналіз основних положень проектів Програм структурної перебудови економіки України з точки зору їх суспільної ефективності. Вона (ця мета) розкривається шляхом: розробки концептуальних засад проектів Програм структурної перебудови економіки України; виявлення відповідності структурних реформ, що передбачалися, вимогам зростання конкурентоспроможності української економіки; розкриття еволюції поглядів на формування стратегії структурно-інноваційних зрушень в промисловості країни.

Однією з головних функцій державного управління в економіці ринкового типу є розробка прогнозів, програм, визначення стратегії соціально-економічного розвитку. Згідно з положеннями Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (від 23 березня 2000 р.) роботу у цьому напрямі координує Кабінет Міністрів України, а затверджує програми Верховна Рада України. На вищому державному рівні розробляються проекти та прогнози економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди, прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період, затверджуються програми розвитку окремих галузей економіки тощо [7, с. 448]. Найбільш відомою серед цих документів є щорічна «Державна програма економічного і соціального розвитку України».

Закон України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2001 рік» конкретизував напрями державної політики стосовно всіх сфер господарського життя суспільства. Особливе значення в програмі приділялося створенню умов для забезпечення економічного зростання через використання важелів бюджетної, податкової, грошово-кредитної та валютно-курсової політики держави. Увага акцентувалася на інституціональних та організаційних механізмах економічного регулювання (приватизація та регуляторна політика; формування правового поля і конкурентного середовища; підвищення якості державного управління тощо).

У розділі, присвяченому питанням реалізації пріоритетів у реальному секторі економіки, дано аналіз стану основних галузей, визначені перспективи їх розвитку. Отже, у широкому розумінні йдеться про розроблення основних складових промислової політики з урахуванням мети вдосконалення галузевої структури національного виробництва.

На найближчу перспективу в Україні пріоритетними було названо: розвиток транспорту та зв'язку; упровадження науково-технічної політики та інноваційної діяльності; зростання обсягів виробництва споживчих товарів і послуг [8, с. 63-109]. У Програмі детально висвітлені питання соціальної політики, зроблено аналіз стану та перспектив зміни показників рівня життя населення України, визначено тенденції розвитку ринку праці та заробітної плати тощо. Велика увага приділена гарантії безпеки життєдіяльності людини, здійснено координацію пріоритетів регіональної політики і т. д. [8, с. 110-120, 131-135, 136-145].

У «Державній програмі економічного і соціального розвитку України на 2002 рік» стратегічні цілі соціально-економічного розвитку країни більш конкретизовані. До них, у першу чергу, належать: подолання бідності та підвищення рівня життя громадян України; поліпшення структури національної економіки на основі інноваційної моделі розвитку; інтеграція у європейські структури та світову економічну систему [9, с. 2].

Порівняно з попередніми документами такого ж рівня в дану програму було вперше включено розділ «Співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями (МФО)», в якому визначена політика держави щодо співпраці з МФО на 2002 р. та її очікувані наслідки для економіки України [9, с. 209-212]. Чи не вперше в ній йдеться про недопустимість використання коштів зовнішніх запозичень на потреби внутрішнього поточного споживання, наголошено на пріоритетності консультативної співпраці з МФО. У подальшому цю тезу висловив Президент України. Він заявив, що для обмеження боргової залежності держави «потрібно законодавчо заборонити використання... [зовнішніх. — С. Б.] запозичень для фінансування поточних бюджетних витрат, передбачити після завершення програми розширеного фінансування перебудову відносин з МВФ, обмеживши їх лише консультативними угодами» [11, с. 8].

У державних програмах [див. 8, 9] визначаються не тільки суспільні цілі трансформації, а й критерії та шляхи їх досягнення, ризики в подальшому економічному і соціальному розвитку України на короткострокову та середньострокову перспективи. Водночас слід зауважити, що хоча ці питання опосередковано і пов'язані з вирішенням проблем оптимізації структурних пропорцій соціально-економічного розвитку нашої держави, життя доводить необхідність розробки та прийняття окремого документа – *Програми структурної перебудови економіки України*.

У перекладі з латинської «структура» (structura) – це будова, розміщення, порядок, сукупність зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність та динаміку основних властивостей навіть під впливом зміни зовнішніх та внутрішніх чинників. Сучасна економічна наука та теорія державного управління під структурною політикою розуміють сукупність заходів державного впливу і регулювання, що спрямовані на оптимізацію основних соціально-економічних пропорцій на відтворювальному,

галузовому, регіональному рівнях, рівні інституційних перетворень. Світовий досвід доводить, що забезпечують оптимізацію ринкові регулятори, методи опосередкованого державного впливу (податкова, кредитна, митна політика тощо) та прямі засоби державного регулювання (державні інвестиційно-інноваційні програми, бюджетне інвестування, контроль за цінами монополістів тощо).

Про структурну політику протягом 1992-1999 рр. українські науковці та громадські діячі говорили та писали по-різному, залежно від критеріїв здійснення структурної перебудови. Наприклад, якщо потрібно було збільшити надходження валюти до країни, йшлося про структурні зрушення в промисловості, які спрямовані на збільшення питомої ваги експортно-орієнтованих галузей економіки України. Якщо необхідно удосконалити фінансово-кредитну систему, то наголос робився на пріоритетність формування її структури (банки, біржі, страхові інститути і т. д.). При розгляді соціальної структури суспільства говорилося про політику доходів та її вплив на співвідношення: багаті – середній клас – бідні та ін.

За сучасних умов, на початку XXI ст. українські вчені дійшли висновку, що структурна політика – це багатоієрархічне явище, яке поєднує в собі відтворювальний, галузевий, регіональний виміри і, зокрема, інституційні аспекти суспільної трансформації. Отже, в цілому йдеться про формування критичної маси ринкових перетворень, яка сприяє розвитку всіх інших інституцій і є необхідною умовою прогресивного розвитку суспільства. Структурна політика держави набуває тим більшого значення, чим сильніше недосконалість ринку блокує структурні зрушення і чим більше виявляється залежність національного виробництва від коливань світової кон'юнктури.

За пріоритетності критерію зростання конкурентоспроможності національної економіки в розробці концептуальних засад структурної політики на перший план виходить секторний та галузевий підхід. За таких обставин під структурною політикою розуміють економічні заходи держави щодо регулювання системи національного господарства з метою стимулювання в ній цілеспрямованих зрушень, здебільшого на макро- та мезоекономічному рівнях. Під безпосередній вплив структурної політики підпадають не відособлені підприємства, а, насамперед, окремі сектори та галузі економіки.

За сучасних умов господарювання найбільші деформації притаманні саме промислому комплексу української економіки. Про це йдеться і у Посланні Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки». Президент, зокрема, підкреслює: «Найвразливішим місцем української економіки є структура промислового комплексу... За роки реформ ситуація ... значною мірою ускладнилася. З 1991 до 2000 р. частка паливно-сировинних галузей зросла з 17,3% до

59,2%, або в 3,42 рази, тоді як питома вага машинобудування та металообробки зменшилася майже вдвічі – з 26,3% до 13,2%, а галузевий соціально спрямованості (легка, харчова) – з 36,7% до 19%, або більш як у 1,9 рази» [11, с. 8]. Змінити ці диспропорції на краще має структурна політика держави. Акценти щодо пріоритету промислового розвитку та оптимізації галузевої структури зроблені в усіх існуючих проектах структурної перебудови економіки України. Розглянемо їх докладніше.

Перший проект програми структурної перебудови економіки України (СПЕУ) було розроблено у 1995 р. Він охоплював період до 2015 р. та складався з трьох етапів (другий з яких мав завершитися у 2005 р.). Цей проект існував тільки на рівні концептуальних підходів і не отримав можливості широкого обговорення, яке обмежилося структурами Міністерства економіки України та Кабінету Міністрів України (КМУ). (Концептуальний варіант програми СПЕУ був схвалений КМУ 3 квітня 1995 р.).

Другий проект – «Програма структурної перебудови економіки України на середньостроковий період 1999-2003 роки» – було представлено на обговорення у 1998 р. Зміст окремих розділів цього документа досить сильно нагадував основні положення Державної програми соціально-економічного розвитку України (див., наприклад, розділ 1. «Економічні передумови структурної перебудови» [14, с. 7-18]; розділ 4. «Прогнозні параметри економічної моделі України на 1999-2003 роки» [14, с. 38-45]).

Водночас у проекті 1998 р. уперше були проголошені концептуальні принципи структурної перебудови: підвищення регулюючої ролі держави; опора на власні ресурси; інноваційний тип розвитку; використання інтеграційних процесів [14, с. 21-24]. До речі, важливо відзначити, що в цьому документі пріоритетною стала теза про необхідність підвищення ролі держави в проведенні активної структурної політики. «Уряд виступає, – говорилося в ньому, – гарантом започаткування і здійснення позитивних зрушень в структурі економіки, оскільки надії на саморегулюючі можливості ринку призвели практично до втрати керованості цими процесами» [14, с. 22].

У межах середньострокової програми (1999-2003 рр.) вперше були визначені національні пріоритети структурної перебудови: 1) підвищення конкурентоспроможності виробництва, збільшення експортного потенціалу держави; 2) посилення соціальної орієнтації економіки, освоєння нових конкурентоспроможних товарів народного споживання; 3) реалізація енергозберігаючої моделі розвитку економіки; 4) технологічне оновлення виробництва; 5) реструктуризація підприємств; 6) створення ефективних регіональних структур економіки [14, с. 25-37].

У розділі 6. «Інвестиційне забезпечення програми» особлива увага приділялася вирішенню питань формування фінансових важелів структурної перебудови, мобілізації джерел інвестування, створенню сприятливого інвестиційного клімату в Україні [14, с. 67-74].

Разом із тим задекларовані пріоритети в програмі СПЕУ на 1999-2003 рр. дієвої фінансової підтримки не передбачали. Досить переконливо це довів академік НАНУ В. М. Геєць у доповідній записці КМУ «Зауваження та пропозиції до проекту Програми структурної перебудови економіки України на середньостроковий період 1999-2003 роки» (записка існує на правах рукопису). Він вказував на невідповідність визначення загальної вартості проектів (капітальних вкладень), які необхідно реалізувати у 1999-2003 рр., з реальними показниками вартості проектів, що вже освоєні у 1997 та 1998 р.; на невідповідність джерел фінансування за їх реальним походженням (перебільшення питомої ваги власних коштів підприємств майже на 10%; перебільшення майже в 3 рази очікуваних коштів із бюджету); на надмірні сподівання на іноземні інвестиції (реальні обсяги яких у капіталовкладеннях ніколи не перевищували 4%) тощо.

Програмою структурної перебудови на 1999-2003 рр. передбачалося реалізувати 129 проектів, більшість з яких мала б виробничу спрямованість. За вказаний період у промисловість планувалося направити 40881,25 млн грн. (75,6%); у сільське господарство – 4418,4 млн грн. (8,2%); на розвиток транспорту і зв'язку – 6333,735 млн грн. (11,7%); у будівництво – 207,875 млн грн. (0,4%); в інші галузі виробничої сфери – 2249,8 млн грн. (4,1%) усіх капіталовкладень. Водночас, по-перше, річні обсяги капітальних вкладень по всіх галузях (крім промисловості) передбачалися нижчі, ніж освоєні за 1997-1998 рр. По-друге, у промисловості найбільші капітальні вкладення планувалося спрямувати на розвиток електроенергетики – 11973 млн грн. (тобто 29,3%). Сума, що направлялася на кожний із двох перших років (1999 та 2000 р.), була майже в 4 рази більша ніж фактично освоєно галуззю в 1997 і 1998 р. У паливну промисловість направлялося 11854,725 млн грн. (тобто 28,9%), у тому числі на 1999 і 2000 р. – майже у 2 рази більше ніж було освоєно галуззю в 1997 та 1998 р.

Зрозуміло, що за такої спрямованості капіталовкладень було б досить важко говорити про зменшення енергоємності виробництва та посилення його соціальної орієнтації. «Підсумовуючи, у цілому можна сказати, що стратегія структурної перебудови згідно із запропонованим проектом Програми не є такою, що зорієнтована на її покращання, а навпаки, – у разі її використання відбудеться погіршення ситуації», – писав В. М. Геєць в доповідній записці Кабміну України. Недосконалість Програми СПЕУ потребувала перегляду не тільки спрямованості та обсягів фінансування, а й перегляду пріоритетних сфер структурної перебудови. Досить слабо були представлені менш капіталоемні проекти в галузях швидкого обігу капіталу, проекти виробництва продукції інноваційного призначення, проекти програми реструктуризації. Ці недоліки й обумовили існування «Програми структурної перебудови економіки України на середньостроковий період 1999-2003 роки» тільки у вигляді проекту.

Наступний проект «Програма структурної перебудови економіки України на середньостроковий період 2001-2004 роки» було розроблено у 2000 р. [15]. Слід зазначити, що її основу склали головні положення попередньої Програми (на 1999-2003 рр.). Водночас з'явилися і нові акценти. Так, у розділі 2.2. «Концептуальні принципи структурної перебудови» зазначалося: «На відміну від країн, де економічні пропорції змінювалися в основному з метою підвищення ефективності виробництва, в Україні структурна перебудова збігається і навіть має стимулюватися створенням засад ринкової економіки» [15, с. 11]. Тобто акценти в новому проекті СПЕУ були перенесені не на виконання окремих галузевих проектів, а на розширення сфери дії товарно-грошових відносин, удосконалення ринкових механізмів господарювання в цілому.

У проекті Програми СПЕУ (2000 р.) наголошувалося: «Структурна перебудова економіки буде здійснюватися не за галузевим підходом, що традиційно використовується у більшості соціально-економічних програм, а через постановку і вирішення проблемних завдань, визначених як пріоритетні» [15, с. 14]. За такого принципу до головних національних пріоритетів структурної перебудови було віднесено три комплексних проекти із вирішення найактуальніших проблем економіки України: підвищення конкурентоспроможності національної економіки; реалізація енергозберігаючої моделі розвитку економіки; розвиток транспортної мережі та систем зв'язку [15, с. 14].

Щодо першого напрямку, то усвідомлюючи комплексність категорії конкурентоспроможність, автори проекту Програми СПЕУ (2000 р.) зосередили увагу насамперед на зміцненні позицій внутрішнього ринку. З цією метою пріоритети структурної політики передбачали: зростання платоспроможності населення; розроблення механізму пільгового кредитування підприємств легкої та харчової промисловості з метою освоєння випуску нових конкурентоспроможних видів продукції; розвиток власної сировинної бази легкої та харчової промисловості та запобігання неконтрольованого експорту сировинних ресурсів тощо. Водночас, розглядаючи проблему зростання конкурентоспроможності національної економіки на зовнішніх ринках, єдиним засобом для її вирішення автори вважають «...спрямування науково-технічного потенціалу на перехід від традиційної технології до принципово нових технологічних процесів та комплексних технологічних систем, що змінюють технологічний уклад економіки. Це вимагає звернутися до традиційно важливої проблеми – інтеграції науки і виробництва ... забезпечуючи ... комплексне фінансування інноваційних програм під кінцевий результат» [15, с. 16].

Другий напрям – реалізація енергозберігаючої моделі розвитку економіки – обумовлений тим, що енерговіддача, тобто виробництво ВВП на одиницю умовного палива (у. п.), в Україні одна з найнижчих у Європі (0,52 гривні на кг у. п.). Найбільш дієвим заходом щодо виправлення такої ситуації, на нашу думку, є таке положення проекту Програми СПЕУ:

«Передбачається здійснити поступове зменшення в галузевій структурі виробництва частки паливоємних галузей – електроенергетики і чорної металургії, перепрофілювати або закрити енергообтяжливі та енергозбиткові підприємства і виробництва, що не мають перспектив для реалізації енергозберігаючих технологій» [15, с. 18]. Водночас інші заходи, на кшталт: «диверсифікації зовнішніх джерел енергопостачання»; «розвитку та оптимізації структури власного паливно-енергетичного комплексу»; «забезпечення балансу між енергопостачанням всіх категорій споживачів з їх фактичною платоспроможністю»; «оснащення всіх суб'єктів господарювання засобами обміну енергоспоживання» тощо лише «пом'якшують» вирішення проблеми, але не розв'язують її. Про впровадження інноваційних проектів для енергозбереження у проекті Програми СПЕУ (2000 р.) майже не згадується [15, с. 17-19].

Система заходів щодо розвитку паливно-енергетичного комплексу України передбачалася до реалізації на 2001-2004 рр. Водночас про відсутність якісних змін у цьому секторі економіки свідчить уже перелік очікуваних результатів від реалізації проектів [15, додаток 2]. Більшість з них передбачала: «Приріст потужностей...», «стабілізацію функціонування електроенергетичної системи України...», «створення в Україні власного ядерно-паливного циклу, зменшення залежності від імпорту ядерного палива...» та ін. Відсутні заходи, що передбачають принципово нові, інноваційні варіанти рішення. Отже, складається враження, що для України на довгі роки енергетична проблема так і залишиться актуальною.

Щодо розвитку транспортної мережі та систем зв'язку, то стратегічною метою цього (третього) напряму структурної перебудови стало завдання «...забезпечити приєднання України до міжнародних конвенцій та угод у галузі міжнародних перевезень та інтегрування у глобальну інформаційну структуру» [15, с. 21]. Водночас головною умовою для реалізації цієї мети є забезпечення фінансування. Що стосується магістралей, нафто- та газопроводів міжнародного значення – мова йде про бюджетне фінансування. Всі інші складові внутрішньої національної транспортної мережі та систем зв'язку мають забезпечити модернізацію переважно за рахунок власних коштів і залучених приватних інвестицій. Разом з тим механізми державного регулювання та сприяння цим процесам у проекті Програми СПЕУ (2000 р.) не визначені.

Відсутність чітких важелів активізації структурної перебудови економіки України, високий рівень декларативності визначених параметрів економічної моделі та інші недоліки — все це спричинило те, що і «Програма структурної перебудови економіки України на середньостроковий період 2001-2004 роки» (Київ, 2000 р.) так і залишилася тільки проектом.

Слід зазначити, що внаслідок «кулуарності», «закритості» проектів програм структурної перебудови економіки їх широкого обговорення в наукових колах України не відбулося. Лише деякі вчені – В. Геєць,

Ю. Архангельський (див. газ. «Деловая Украина» від 26 березня 1999 р.) та колектив авторів Інституту економіки НАН України – О. Алимов, Н. Гончарова, М. Міхно, В. Лобанов, В. Ємченко [1, с. 10] згадують або аналізують окремі положення цих документів.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 липня 2001 р. (№ 315-р) була утворена міжвідомча робоча група з підготовки нового проекту СПЕУ. На початку 2002 р. з'явився документ, що одержав назву «Програма структурної перебудови економіки України на період до 2015 року» (концептуальний варіант, проект, Київ-2001 р.). Підкреслюючи, що десятирічний досвід існування незалежної України і реформування її економіки підтверджують дієвість раніше означених структурних орієнтирів, автори нового проекту зауважують: «Проте цілі та завдання нового етапу розвитку є на порядок складнішими і масштабнішими від тих, що вирішувалися економікою в попередні роки» [13, с. 3]. Саме це і зумовлює актуальність розробки нового проекту програми СПЕУ.

На відміну від попередніх програм, останній проект передбачає реалізацію завдань довгострокової структурної політики (на період до 2015 р.). Уперше визнано, що «основним об'єктом структурного регулювання виступив реальний сектор економіки, пропорції якого відіграють ключову роль в активізації відтворювальних процесів, визначають ринкову спрямованість і конкурентоспроможність економіки» [13, с. 3]. З огляду на обмеженість інвестиційних ресурсів основна увага в проекті зосереджена на таких пріоритетних напрямках: «підвищення структурної ефективності економіки, розвиток конкурентного середовища та прискорення інноваційного розвитку» [13, с. 4].

«Програма структурної перебудови економіки України на період до 2015 року» складається з чотирьох розділів, в яких конкретизуються механізми її реалізації. У першому розділі «Економічні передумови структурної перебудови» докладно аналізуються основні тенденції та суперечності існуючої структури економіки України, чи не вперше зроблено порівняння основних соціально-економічних показників розвитку України та аналогічних показників у розвинутих країнах світу. Завдяки цьому виявляються основні диспропорції та викривлення, що має усунути структурна політика [13, с. 5-18].

У даному проекті СПЕУ наведені досить цікаві дані, зокрема за показником виробленого ВВП на душу населення у світі. За 1999 р. найбільш високий рівень цього показника був у Люксембурзі (42769 дол. США) та США (31872 дол. США). По 15 країнах ЄС у середньому він дорівнював 22204 дол. США. У Польщі – 8450 дол. США, Угорщині – 11430 дол. США, в Росії – 7473 дол. США, а в Україні – 3458 дол. США, що вдвічі менше ніж у середньому по країнах світу (6980 дол. США) і дещо менше ніж у цілому по країнах, які розвиваються (3530 дол. США) [13, с. 15]. Крім цього, уперше оприлюднені найважливіші індикатори міжнародних порівнянь щодо показників рівня життя, соціального

забезпечення населення, рівня оплати праці та показників тривалості життя. Ці порівняння, на жаль, не на користь України.

У другому розділі «Стратегічні орієнтири структурної політики» визначаються цілі, основні завдання та очікувані макроекономічні пропорції економіки майбутнього. На нашу думку, заслуговує на увагу спроба визначити етапи економічного зростання в Україні. Так, у період 2001-2005 рр. передбачається вийти на темпи економічного зростання в середньому по 5,4% за рік. «У цей період буде завершено формування умов для рівноправного розвитку всіх форм власності на основі їх вільної конкуренції, досягнуто високоефективної та прозорої діяльності інститутів державного управління, забезпечена політична стабільність, розроблено дієві заходи протидії шоківому впливу зовнішніх чинників» [13, с. 23].

Протягом 2006-2010 рр. середньорічні темпи економічного зростання прогноуються на рівні 6,8% за рік. Цей період характеризуватимуть процеси «зростання взаємної довіри між населенням, бізнесом і державою та мінімізацію тіньової діяльності» [13, с. 23].

Для 2011-2015 рр. нормою має стати «уповільнення темпів економічного зростання до 6% за рік унаслідок збільшення порівняльної економічної бази, сформованої в попередні роки. Основу економічного зростання складуть високотехнологічні та конкурентоспроможні види економічної діяльності, наукова продукція інноваційної системи, реалізація переваг транзитного потенціалу України, оптимізація паливно-енергетичного балансу та заходи з енергозбереження» [13, с. 23].

Однак така деталізація етапів (як доводить господарська практика попередніх років) здебільшого є мало обґрунтованою. Для реалізації вищенаведеного оптимістичного сценарію структурної перебудови економіки України насамперед потрібні політична воля та вагомі інвестиційні вливання в перспективні проекти, галузі, сфери національного господарства. А втім вирішення цього завдання в даній програмі робиться досить схематично. У четвертому розділі «Організаційно-економічне забезпечення структурної перебудови» до фінансових джерел здійснення структурних зрушень автори відносять: кошти підприємств і організацій; державні інвестиційні ресурси (через державні та галузеві науково-технічні програми та в межах коштів, передбачених міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади); кошти населення; кошти за рахунок мобілізації ресурсів фінансово-кредитних установ України та за рахунок залучення іноземних інвестицій [13, с. 69-72].

У нещодавно опублікованій автором статті монографії [3] детально проаналізовано стан та інвестиційний потенціал всіх вищезазначених у проекті СПЕУ (2001 р.) фінансових джерел, виявлено перешкоди для їх використання, зроблено узагальнення та пропозиції щодо коригування державної структурної політики на відтворювальному, галузевому, регіональному, інституційному рівнях та з огляду на перспективи входження економіки України до ЄС [3, с. 63-115 та ін.]. Головний

висновок, який, на нашу думку, можна зробити з аналізу тенденцій нинішньої ринкової трансформації полягає в тому, що, відповідно до вимог забезпечення пріоритетності розвитку наукоємного виробництва (як домінуючого у ХХІ ст.), необхідно надати у нашій країні такої ж спрямованості й структурним реформам.

Одним із головних пріоритетів державної економічної політики в Україні на 2002-2004 рр. проголошено спрямування структурних зрушень на ефективне функціонування реального сектора, активізацію інноваційної діяльності [12, с. 9]. Для практичної реалізації курсу на інноваційний розвиток економіки України має бути забезпечена державна підтримка структурно-інноваційних зрушень (оскільки в структурі української економіки на початок ХХІ ст. приблизно 57% становить продукція енергоємних, екологічно небезпечних галузей (хімія, металургія, теплоенергетика)). Водночас у сучасному світі, як відомо, панують генна інженерія, біотехнологія, інформатика, зв'язок. Тому для України, починаючи з 2002 р., пріоритетними стають галузі зв'язку, виробництва телекомунікаційного обладнання, інноваційні проекти в усіх галузях виробництва. Для практичного втілення цих проектів передбачається дієво використовувати механізми підтримки пріоритетних державних структурних програм (на галузевому рівні), у тому числі за рахунок часткової компенсації вартості кредитних ресурсів (такий механізм уже працює в АПК України).

Йдеться також про створення Державного інноваційного банку для забезпечення ефективного фінансування пріоритетних структурних програм, про вдосконалення системи комерційного кредитування в цілому. Вимогою часу є скорочення різниці між обліковою ставкою НБУ і комерційних банків (співвідношення між якими нині дорівнює 15:30). Зрозуміло, що за умов збереження такої політики щодо кредитування відбуватиметься збільшення фінансування виключно «швидких» (переважно спекулятивних) проектів. Зрозуміло, що за таких обставин структурна переорієнтація реального виробництва на засадах інноваційного розвитку стає майже неможливою.

В основу розробки проекту «Програми структурної перебудови економіки України на період до 2015 року» (концептуальний варіант, 2001 р.) було вперше покладено нові інституційні принципи, які поєднуються з уже відомим галузево-секторним підходом. Так, у третьому розділі «Національні пріоритети структурної перебудови» мета забезпечення зростання конкурентоспроможності української економіки на світовому ринку доповнена положенням про формування внутрішнього конкурентного середовища в Україні як необхідної передумови позитивних структурних змін. У зв'язку з цим по суті вперше звертається увага на ступінь монополізації українського виробництва, наявність відкритого та опосередкованого протекціонізму, вплив тіньових доходів і корупції на формування конкурентного середовища.

Серед нових макроекономічних заходів уряду для практичного втілення програми структурної перебудови передбачені запровадження регуляторної системи управління економікою, податково-бюджетного регулювання доходів макроструктурних пропорцій, створення правового простору, державна підтримка розвитку конкурентного середовища та формування інфраструктури (як науково-освітньої, так і загально-господарської). Ці складові суспільної трансформації, без сумніву, можна віднести до інституційних реформ. За сучасних умов йдеться про «...урахування пріоритетності інституційних перетворень, необхідності посилення в процесі реформ дієздатності держави, взаємозв'язку економічних та неекономічних чинників суспільного розвитку, економіки та суспільства загалом» [11, с. 6]. Отже, на вищих рівнях державної влади поволі відбувається розуміння необхідності інституційних перетворень з метою як активізації структурних зрушень, так і формування дієвого ринкового середовища в Україні в цілому.

На нашу думку, відсутність протягом 1992-2002 рр. затвердженої програми структурної перебудови економіки України можна пояснити, по-перше, браком науково виваженої державної економічної політики з чіткими критеріями відбору господарських рішень, а по-друге – недостатньо відпрацьованими механізмами державного впливу на процеси структурних зрушень. Усвідомлено, що лише за рахунок вирішення проблем структурної переорієнтації реального сектора економіки України (технічного оновлення, модернізації, інноваційного розвитку) можна підняти рівень національного промислового виробництва до показників світових стандартів. І тільки на цих засадах можливо забезпечити соціальну орієнтацію суспільної трансформації. Насамперед йдеться про покращання показників рівня життя населення України, зростання доходів та, відповідно, збільшення прошарку середнього класу тощо.

У Посланні Президента України «Європейський вибір» визначаються концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр. Йдеться про те, що на початку XXI ст. «нова стратегія економічного та соціального розвитку передбачає формування інституційного середовища, яке б стимулювало, з одного боку, підприємницьку активність, економічне зростання на основі структурно-інноваційних перетворень, утвердження сучасної соціальної інфраструктури, механізмів соціально-ринкової економіки, а з іншого – подолання нагромадження суперечностей між економікою та суспільством» [11, с. 6]. Отже, головними пріоритетами структурної політики нашої держави на початку XXI ст. офіційно визнані інституційні реформи та структурно-інноваційні зрушення. З урахуванням цього, найближчим часом слід очікувати появи нового проекту програми СПЕУ.

Станом на кінець 2003 р. не був прийнятий жоден з розроблених проектів Програми структурної перебудови економіки України. Це вимагає продовження і поглиблення досліджень українських учених-економістів у

даному напрямі. Водночас проведений в даній статті науковий аналіз проблеми дозволяє зробити такі висновки.

Перше. Прийняття Програми структурної перебудови економіки України зумовлено необхідністю оптимізації основних соціально-економічних пропорцій на відтворювальному, галузевому, регіональному рівнях тощо. Додержання цієї умови є запорукою зростання конкурентоспроможності національної економіки.

Друге. Структурна політика держави – це багатоієрархічне явище, що передбачає насамперед інституційні реформи у суспільстві (зміну структури власності, структури доходів населення, зростання прошарку середнього класу та ін.). У цілому впровадження структурної політики пов'язується з формуванням у суспільстві критичної маси ринкових перетворень.

Третє. З огляду на пріоритетність секторного та галузевого підходів до розробки структурної політики має бути забезпечене негайне запровадження в Україні енергозберігаючої моделі розвитку економіки, здійснення курсу на структурно-інноваційні перетворення в промисловості.

Четверте. Довгочасну затримку із затвердженням Програми структурної перебудови економіки України можна пояснити відсутністю науково виваженої державної економічної політики з чіткими критеріями відбору господарських рішень та недостатньо відпрацьованими механізмами державного впливу на процеси структурних зрушень. Однак тільки за умови розв'язання проблем структурної переорієнтації реального сектора економіки (технічного оновлення, модернізації, інноваційного розвитку) в принципі можливо забезпечити соціальну орієнтацію суспільної трансформації, зростання рівня життя населення України до стандартів розвинутих країн світу.

В статье исследуются и анализируются концептуальные основы разработки проектов программ структурной перестройки экономики Украины в период трансформационных преобразований. Раскрывается степень соответствия структурных реформ требованиям времени, уровень их ориентации на прогрессивное развитие украинского общества.

1. Алымов А. Н., Гончарова Н. П., Михно М. К., Лобанов В. В., Емченко В. Н. Стратегия структурной перестройки промышленности / Отв. ред. А. Н. Алымов. — Киев, 2001. — 195 с.
2. Біла С. О. Проблеми структурної перебудови промисловості в контексті ринкової трансформації економіки України (90-ті роки ХХ ст.) // Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 31-32 / Редколегія: Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. — Київ, 2000. — С. 33-40.
3. Біла С. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки: Монографія. — К.: Вид-во УАДУ, 2001. — 408 с.
4. Геєць В., Кваснюк Б. Політика структурних змін в економіці України // Розбудова держави. — 1993. — № 1. — С. 54-63.

5. *Економіка України* : стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Геєць, В. І. Голюков, Б. Є. Кваснюк [та ін.] / За ред. В. М. Гейця. — К. : Фенікс, 2003. — 1007 с.
6. *Єрохін С. А.* Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): Наук. моногр. — К. : Вид-во «Світ знань», 2002. — 527 с.
7. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (23 березня 2000 р. — № 1602-III) // Відомості Верховної Ради України (офіційне видання). — 2000. — № 25. — 23 черв. — С. 442-449.
8. Закон України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2001 рік» // «Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2001 рік». — К.: Мін-во економіки України, 2000. — 150 с. (+Додатки).
9. Закон України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2002 рік» // «Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2002 рік». — К.: Мін-во економіки та з питань європ. інтегр. України, 2001. — 214 с. (+Додатки).
10. *Лукінов І. І.* Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / Відп. ред. В. М. Геєць. — Київ, 1997. — 456 с.
11. *Послання* Президента України до Верховної Ради України. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки // Урядовий кур'єр. — 2002. — № 100. — 4 черв. — С. 5-12.
12. *Програма* діяльності Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. — 2002. — № 106. — 12 черв. — С. 5-12.
13. *Програма* структурної перебудови економіки України на період до 2015 року (концептуальний варіант) (проект). — Київ, 2001. — 72 с.
14. *Програма* структурної перебудови економіки України на середньостроковий період. 1999-2003 роки (проект). — Київ, 1998. — 74 с. (+Додатки. — С. 75-113).
15. *Програма* структурної перебудови економіки України на середньостроковий період. 2001-2004 роки (проект). — Київ, 2000. — 49 с. (+Додатки).
16. *Стратегія* економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом Європейської інтеграції / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, С. І. Пирожков [та ін.] / Редколегія: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць [та ін.]. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. — 416 с.
17. *Трансформація* моделі економіки України: ідеологія, протиріччя, перспективи / В. М. Геєць, М. І. Зверяков, Б. Є. Кваснюк [та ін.] / За ред. В. М. Гейця. — К. : Логос, 1999. — 499 с.
18. *Україна* за роки незалежності. 1991 – 2001. — Вид. 3-є, перероб. і доп. / В. М. Литвин (заг. керівн.) та ін. — К. : Нора-Друк, 2001. — 260 с.
19. *Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001)* / Н. П. Барановська, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський, М. С. Герасимчук, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, І. І. Лукінов, О. М. Онищенко, В. А. Смолій, В. С. Стешенко, П. Т. Тронько [та ін.] / Відп. ред. В. М. Литвин. — К. : Видав. дім «Альтернативи», 2001. — 704 с.